
ONTDEKKINGSREIZIGER IN DE ONDERWERELD

De actualiteit van Henry Mayhew (1812-1887) als etnograaf van de Londense armen

Frank Bovenkerk
Lodewijk Brunt

“Two nations; between whom there is no intercourse and no sympathy; who are as ignorant of each other’s habits, thoughts, and feelings, as if they were dwellers of different zones, or inhabitants of different planets; who are formed by a different breeding, are fed by different food, are ordered by different manners, and are not governed by the same laws.

“You speak of . . .” said Egremont, hesitatingly.

“The Rich and the Poor”.

(Benjamin Disraeli, *Sybil; or the Two Nations*)

In 1849 wordt Londen geteisterd door weer een cholera-epidemie, in de herfst van dat jaar vallen niet minder dan 13.000 slachtoffers. Vooral Jacob’s Island, het slop dat zo aangrijpend beschreven was door Charles Dickens in *The Adventures of Oliver Twist* (1838), moet het ontgelden. Op 24 september 1849 publiceert *Morning Chronicle* een reportage over dit ‘pest eiland’ door Henry Mayhew. Het lezerspubliek is diep geschokt. Uit ‘Visit to the Cholera Districts of Bermondsey’ blijkt, dat er sedert de dagen van *Oliver Twist* nog niets veranderd is. Mayhew schrijft dat de lucht op Jacob’s Island vervuld is van dodelijke zwaveldampen die bij de bezoeker fysieke onpasselijkheid veroorzaken. De krotwoningen liggen aan een smerige ‘stinkgracht’, waarvan het water bedekt is door een laag vettig schuim en waarin grote hoeveelheden afval liggen te rotten. Bij de wankele peilers van de bruggen ontwaart te toeschouwer tot bersiers toe opgezwollen karkassen van dode beesten. De bewoners zien er uit als geesten, door hun lijkleke gezichten hebben ze nog het meest weg van planten die in het donker zijn opgegroeid. De schrijver vervolgt:

‘As I passed along the reeking banks of the sewer, the sun shone upon a narrow slip of water. In the bright light it appeared the colour of strong green tea, and positively looked as solid as black marble in the shadow, – indeed it was more like watery mud than muddy water; and yet I was assured this was the only water the wretched inhabitants had to drink.

As I gazed in horror at it, I saw drains and sewers emptying their filthy contents into it; I saw a whole tier of doorless privies in the open road, common to men and women, built over it; I heard bucket after bucket of filth splash into it; and the limbs of

the vagrant boys bathing in it seemed, by pure force of contrast, white as Parian marble...

In this wretched place I was taken to a house where an infant lay dead of the cholera. I asked if they *really did* drink the water?

The answer was, "They were obliged to drink the ditch, unless they could beg or thief a pailfull of pure water". "But have you spoken to your landlord about having it laid on for you?"

"Yes, sir; and he says he'll do it, and do it – but we know him better than to believe him".¹

In het midden van de negentiende eeuw is Londen verreweg de grootste stad van de wereld, meer dan twee keer zo groot als Parijs. In 1850 bedraagt het inwonertal ruim twee miljoen. Londen is niet slechts de hoofdstad van Engeland, maar het centrum van een immens wereldrijk. Tijdgenoten zien hier de *grandeur* van het oude Rome herrijzen; in de stad zijn fabelachtige rijkdommen geconcentreerd en sommigen leven in een bijna onvoorstelbare overvloed.

Deze openhoping van mensen is echter ook verontrustend. Traditionele methoden van sociale beheersingen voldoen niet langer. De problemen op gebieden als bestuur, transport, werkgelegenheid, communicatie, woningbouw, armoede en volksgezondheid schijnen onoplosbaar. De overheid heeft met grote delen van de gewone bevolking alleen nog maar contact via politie en justitie, vele 'steden in de stad' worden volkomen aan zichzelf overgelaten. Gareth Stedman Jones, de historicus van *Outcast London*, merkt op: 'The poor districts became an immense *terra incognita* . . .' (1971: 14). Van deze onbekende wereld, bevolkt door wat velen zien als de 'gevaarlijke klassen', gaat een grote dreiging uit.

Op 18 oktober 1849 kondigt de redactie van *Morning Chronicle* een ambitieus en kostbaar project aan. In het blad zal een serie van artikelen verschijnen, waarin de 'morele, intellectuele, materiële en lichamelijke toestand van de industriële armen in geheel Engeland volledig en gedetailleerd' beschreven zal worden. Correspondenten uit het hele land zullen er aan meedoen. Henry Mayhew zal Londen voor zijn rekening nemen, een taak die hem vermoedelijk is toebedeeld op grond van zijn geslaagde reportage over Jacob's Island. Hij wordt de 'Special Correspondent for the Metropolis'.

De onderneming is geen lang leven beschoren. Reeds in het najaar van 1850 zegt de 'Metropolitan Commissioner', zoals Mayhew ook wel aangeduid wordt, zijn medewerking op als gevolg van ruzie die ontstaat doordat de redactie enkele onwelgevallige passages uit zijn bijdragen schrapt. In die korte tijd geeft Mayhew echter een ware explosie van werklust en creativiteit te zien, hij legt het fundament van wat thans geldt als zijn magnum opus: *London Labour and the London Poor*, vier dikke delen gebundelde reportages over de onbekende, onbeminde en gevreesde wereld van stedelijke armen.

Pas de laatste tien tot vijftien jaar is Mayhew's werk opnieuw ontdekt, met name door beoefenaren van wat in Angelsaksische landen wel *people's history* wordt genoemd. Onder sociologen en antropologen is Mayhew, voor zover we weten, nauwelijks bekend. In handboeken over de geschiedenis van de sociale wetenschappen worden doorgaans geleerden als Le Play, Quetelet, Comte, Spencer of Tylor ten tonele gevoerd als de grote voorlopers van de twintigste eeuwse academische sociologie en antropologie. Geen van deze pioniers heeft zich echter ooit noemenswaardig onderscheiden op een gebied dat in onze ogen één van de fundamenteën vormt van de sociale wetenschappen, namelijk de sociale beschrijving of etnografie. Juist op dat vlak ligt volgens ons de historische betekenis van Henry Mayhew's werk. We zullen in deze bijdrage trachten aan te tonen, dat zijn etnografische exercities in bepaalde opzichten nog weinig van hun actualiteit verloren hebben.

Oral History

Op 19 oktober 1849 verschijnt Mayhew's eerste bijdrage over Londen in het algemeen; op 23 oktober volgt een reportage over thuiswerkers in de zijde-industrie – de wevers van Spitalfields; op 26 oktober zijn de havenarbeiders aan de beurt. Zo loopt de serie door tot 12 december 1850, met een gemiddelde van twee afleveringen per week. Mayhew's verslagen zijn geschreven in de vorm van een soort reisbrieven, die een respectabele lengte hebben; tienduizend woorden of meer is geen uitzondering, afgedrukt over zes kolommen. Zijn bijdragen trekken sterk de aandacht, veel meer dan die van zijn collega-correspondenten elders in het land. Hij schrijft over naaisters, over wie hij onthult dat hun verdiensten zó gering zijn dat ze hun toevlucht tot de prostitutie moeten nemen, over kleermakers, marskramers, schoenmakers, 'beroepslandlopers', poppenmakers, zeelieden, potsenmakers, straatmuzikanten en sjouwers; hij behandelt dronkenschap, prostitutie, misstanden op armenscholen, straathandel en de toestanden bij de hulp aan onbehuisden. Dit is nog maar een greep uit de bonte stoet van volkstypen en instellingen voor de armen die hij zijn lezerspubliek voorschotelt.

Zijn beschrijvingen zijn zó evocatief, dat de lezer zich ter plaatse waant. Naarmate de serie vordert komen de armoedzaaiers en havelozen zélf steeds veelvuldiger en langduriger aan het woord; mannen en vrouwen vertellen vrijmoedig over hun werk, hun dagelijkse gesappel en hun kijk op de wereld. Dat Mayhew hun relaas uitvoerig overneemt en voor zichzelf laat spreken is bijna revolutionair te noemen, hij geeft de armen een stem.

Mayhew's berichten volgen een vast patroon. Hij begint met een algemene beschrijving en met een uitgebreid getalsmatig overzicht van de betreffende bedrijfstak of beroepsgroep. Hij put daarbij uit officiële statistieken, maar

verzamelt zelf ook gegevens. Het gaat hem namelijk niet alleen om productiecijfers, maar tevens om de verhouding tussen inkomsten en uitgaven. Hij onderscheidt zich daarin dus niet van enkele andere 'pioniers' van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek: figuren als Le Play en Quetelet hebben immers hun reputatie grotendeels aan zulk soort 'budgetonderzoek' te danken. Mayhew gaat verder, het statistische rekenwerk is slechts een onderdeel; zijn cijfers zijn trouwens dikwijls onnauwkeurig en op slordige wijze verwerkt. De kracht van zijn oeuvre ligt in zijn observaties en zijn vraagg gesprekken, in wat heden ten dage *oral history* genoemd zou worden, of, zoals Mayhew het zelf omschrijft: 'The history of the people from the lips of the people themselves'. Al doende komt Mayhew tot de overtuiging dat de miserabele levensomstandigheden van de Londense armen niet in de eerste plaats worden veroorzaakt door de verhoudingen van vraag en aanbod, een gevestigde opinie onder de economen van zijn tijd. Van groter belang zijn de lage beloning voor arbeid en het ontbreken van voldoende geregeld werk, waardoor veel mensen langere tijd zonder inkomsten zitten. Dit inzicht, waarmee Mayhew zijn tijd vóór is, leidt tot zijn afwijzing van de Vrijhandelspolitiek. De redactie van *Morning Chronicle* kan zich hiermee niet verenigen en schrapt passages uit zijn bijdragen met een dergelijke strekking, ook al gaat het om uitspraken die Mayhew uit de mond van anderen heeft opgetekend.

Als Mayhew eind 1850 zijn correspondentschap beëindigt is zijn missie nog niet afgelopen, de waarheid omtrent het wanhopige levenslot van de armen dient in al haar facetten onthuld te worden. Hij richt een eigen persbureautje op en zet – met financiële steun van enkele lezers – de serie voort in de vorm van een wekelijks krantje dat voor twee pennies per stuk verkocht wordt. Deze onderneming raakt al spoedig in het slop, Mayhew heeft er al eerder blijk van gegeven geen enkel zakelijk en organisatorisch talent te bezitten. Er volgt een chaotische periode, waarin grootse plannen worden gemaakt die al schipbreuk lijden voordat ze goed en wel aan uitvoering toe zijn; hij schrijft romans of treedt op als mede-auteur van boeken – meestal gaat dat om werk van zijn broer 'Gus', waaraan Henry niet meer bijdraagt dan een enkel idee; hij vervaardigt reisbeschrijvingen die nu maar beter ongelezen kunnen blijven. Zo nu en dan werkt hij voor een krant, nooit lang, want al spoedig ontstaat er opnieuw ruzie. Voor zover dit latere werk over de armen van Londen gaat, wordt het te zamen met de inhoud van de twee penny-blaadjes en enkele bewerkte stukken uit *Morning Chronicle* opgenomen in *London Labour and the London Poor*, waarvan het vierde deel in 1862 verschijnt. De bonte rij armlastigen blijkt sinds 1849/'50 aanzienlijk aangegroeid, behalve de 'gewone' werkmannen en werkvrouwen ontmoeten we in dit recentere werk een keur van personen die al even schilderachtig als desolaat zijn: venters van varkenspoten, rattenvangers, vogelbeschijderaars, strandjutters – die aan de oevers van de Thames in de modder rondstap-

pen en alles meenemen wat van hun gading is: van overboord geslagen goederen tot lijken – dieven, oplichters in vele soorten. koetsiers, portiers, zwervers, voddenrapers, mensen die voor geld dieren kunstjes laten vertonen, enzovoort.

Herwaardering

Mayhew's roem is uitermate vergankelijk gebleken. *London Labour and the London Poor* geldt nu als een 'classic document in city history' (Briggs 1966), maar raakt al tijdens het leven van de auteur in de vergetelheid. Toch heeft hij tijdens de jaren vijftig en zestig van de negentiende eeuw een grote naam. Charles Dickens, die grote verwantschap met hem voelt, gebruikt hem als inspiratiebron voor Mr. Micawber, één van de hoofdpersonen uit *The Personal History of David Copperfield* (1850). William Makepeace Thackeray prijst zijn werk uitbundig, onder meer in het tijdschrift *Punch* (waarvan Mayhew overigens één van de oprichters is geweest): 'A picture of human life so wonderful, so awful, so piteous and pathetic, so exciting and terrible, that readers of romances own they never read anything like to it; and that the griefs, struggles, strange adventures here depicted exceed anything that any of us could imagine' (geciteerd in Humpherys 1971: IX). Andere literatoren en publicisten gebruiken de reportages ter verlevendiging van hun eigen artikelen en boeken, vele hervormers baseren zich op Mayhew bij het maken van 'actie-programma's' of het oprichten van liefdadigheidsinstellingen. Anne Humpherys, de belangrijkste biografe van Mayhew, meldt dat de auteur op latere leeftijd terugkijkt op zijn leven en er geen blijk van geeft zich bewust te zijn van de uitzonderlijke kwaliteit van zijn productie in de jaren vijftig en zestig (Humpherys 1977: 196). Hij heeft dit kennelijk gemeen met zijn lezers van weleer, want hij sterft onder behoeftige omstandigheden, als iemand waar geen mens van gehoord schijnt te hebben.²

De herontdekking van Mayhew laat zo'n honderd jaar op zich wachten. Het is, zoals gezegd, een aangelegenheid van Amerikaanse en Engelse historici.

Tot 1950 heeft *London Labour and the London Poor* antiquarische waarde. Peter Quennell maakt met een heruitgave dit werk voor een groter publiek toegankelijk in 1950 en 1951. De grote doorbraak komt pas als John L. Bradley in 1975 een bloemlezing uitbrengt, met daarbij een eerste biografie van Mayhew. Pritchett bespreekt deze uitgave in de *New York Review of Books* (1966), Asa Briggs in de *American Scientist* (1966) en Harrison in *New Society* (1967). De Britse historicus E. P. Thompson zet zich met overtuiging in voor de verbreiding van het werk van Mayhew (1967) en samen met Eileen Yeo (1971) redigeert hij een schitterende selectie uit de bijdragen voor *Morning Chronicle*. In Engeland brengt de uitgeverij Frank Cass een kostbare, volledige uitgave van *London Labour and the London Poor* uit in 1967. Het jaar daarop verschijnt een goedkope editie bij Dover Publications in de Verenigde Staten, met een voorwoord van John D. Rosenberg. Anne Humpherys (1971) verzorgt een nieuwe bloemlezing uit het vroege krantenmateriaal, eveneens in de befaamde serie

Cass Library of Victorian Times. Van haar hand is de tot nu toe beste beschrijving van het leven en het werk van Mayhew onder de toepasselijke titel *Travels into the Poor Men's Country* (1977).

Anders dan bij historici is Mayhew's werk tot nu toe aan sociologen en antropologen voorbijgegaan. De geschiedenis van de sociale wetenschappen is vooral een geschiedenis van 'systeembouwers' en statistici, voor onderzoekers die etnografisch veldwerk hebben verricht is nauwelijks of geen belangstelling te bespeuren. Dit valt te verklaren uit het karakter van de doorsneesociologie waar levensechte sociale beschrijvingen geen rol van betekenis spelen en derhalve niet meer dan een nederige status genieten. Opmerkelijk is het dat Mayhew eveneens volkomen onbekend is in kringen van hedendaagse stadsetnografen, 'beschrijvende' sociologen, beoefenaren van de 'sociologie van het alledaagse leven' of van de 'naturalistische sociologie' en dergelijke. Wie uitsluitend afgaat op wat de prominente Amerikaanse onderzoekers van deze genres te melden hebben, zou licht denken dat het de grote man van de Chicago-school is geweest – Robert E. Park – die de stadsetnografische traditie eigenhandig van de grond heeft getild.

We zullen laten zien dat Mayhew een belangrijk pionier is geweest op het gebied van de empirische sociologie. Hij heeft geëxperimenteerd met een stijl van onderzoek die als twee druppels water lijkt op die van hedendaagse etnografen; de discussies die onder historici over zijn werk zijn losgebrand gaan over praktisch dezelfde problemen en dilemma's als waarvoor moderne onderzoekers van het stadsleven zich zien geplaatst. We beperken onze beschouwing tot twee thema's: het proces van theorievorming bij beschrijvend onderzoek en de vóór- en nadelen van een improviserende onderzoeksmethode.

Theorie

Op 23 oktober 1849 schrijft Mayhew in *Morning Chronicle*, het is de tweede bijdrage die hij publiceert als *Metropolitan Commissioner*. 'My vocation is to collect facts, and to register opinions. I have undertaken the subject with a rigid determination neither to be biased nor prejudiced by my own individual notions, whatever they may be, upon the matter (. . .). The truth will be given in its stark nakedness'. Op 5 februari 1850 merkt hij op: 'The labour question was to be investigated without any reference to any particular prejudice, theory, party, or policy, and it was with this spirit that I set up my mission. I made up my mind to deal with human nature as a natural philosopher or a chemist deals with any material object (. . .) to apply the laws of inductive philosophy for the first time, I believe, in the world of abstract questions of political economy'. Hij weet waarover hij spreekt want als jongeman heeft hij een opleiding als scheikundige

gehad en hij tracht de daar in zwang zijnde onderzoeksmethode toe te passen op het sociale leven. In zijn reportages wordt uitvoerig melding gemaakt van de manier waarop hij aan zijn gegevens is gekomen en hoe hij deze heeft verwerkt. Hij bespreekt hoe hij zijn zegslieden gevonden heeft en onder welke omstandigheden het vraagesprek of de ontmoeting heeft plaatsgevonden. Alles wordt zorgvuldig genoteerd, ook schijnbaar irrelevante détails. Volgens Anne Humpherys (1971:XIV) bepaalt deze werkwijze in hoge mate de wetenschappelijke en literaire betekenis van Mayhew's reportages. De volgende passages stammen uit een verslag over naaisters van uniformen:

'As I had been informed that the convict work was the worst paid of all labour, I was anxious to obtain an interview with one who got her living by it. She lived in a small back room on the first floor. I knocked at the door, but no one answered, though I had been told the woman was within. I knocked again and again, and, hearing no stirring, I looked through the keyhole, and observed that the key was inside the door. Fearing that some accident might have happened to the poor old soul, I knocked once more, louder than ever. At last the door was opened, and a thin aged woman stood trembling nervously as she looked at me. She stammered out with a gasp, "Oh! I beg pardon, but I thought it was the woman come for the shilling I owed her". I told her my errand, and she welcomed me in. There was no table in the room; but on a chair without a back there was an old tin tray, in which stood a cup of hot, milkless tea, and a broken saucer, with some half dozen small potatoes in it. It was the poor soul's dinner. Some tea-leaves had been given her, and she had boiled them up again to make something like a meal. She had not even a morsel of bread. In one corner of the room was a hay mattress, rolled up. With this she slept on the floor'.

In het verloop van het verslag laat Mayhew niet na tot twee keer toe te vermelden dat een vrouw de kamer binnenkomt:

'(. . .) Here a sharp-featured woman entered, and said she wished to speak with the "convict worker" when she was alone. "She came", said the poor old thing when the woman had left, "because I owes her a shilling. I'm sure she can't have it, for I haven't got it. I borrowed it last week of her". (. . .)

The same woman again made her appearance at the door, and seeing me still there did not stop to say a word. "What a bother there is", said the convict-clothes-maker, „if a person owes a few halfpence. That's what made me keep the door locked. I suppose her mother has sent for the old shawl she lent me. I haven't no shawl to my back; no, as true as God I haven't it; I haven't indeed! I'm two months idle in the course of the year". She went on again, "O yes, more than that; I've been three months at one time, and didn't earn a halfpenny. That was when I lived up at the other house. There was no work at all. We was starving one against the other. I'm generally about a quarter part of my time standing still; yes, that I am, I can assure you. About three shillings a week, I tell you, is what I generally earn at convict work when I'm fully employed; but then there's the expenses to be taken out of that. I've worked at the convict work for about

fourteen or fifteen years – ever since my husband's been dead. He died fourteen year ago last February. I've nobody else dependent on me (. . .)" (uit: *Morning Chronicle*, 9 nov. 1849)

De wetenschappelijke waarde van dé reportages is juist door deze levensechtheid groot. Soms klinkt ook het wantrouwen van bepaalde informanten jegens de onderzoeker door en het pleit voor de betrouwbaarheid van Mayhew's werk dat hij daar zonder meer melding van maakt. Een papier-maché-speelgoedmaker van Franse afkomst merkt het volgende op tijdens het vraaggesprek:

'I make only animals. I make them both way, for the ornament of the chimney and the amusement of the children. I make every domestic. There is none but I manufacture him with natural hair and wool. French poodle dogs have the call; rabbits is good; lambs go very well; goats is middling. All the world can be supplied, from 3 d. up to P. 5, with the French poodles. I do not make the lions, nor the tigers, nor those creatures – I make only in domestic animals, but I *could* make the lions and tigers as well. I make forty dozen domestic animals a week. Why you come here to ask?'. (uit: *Morning Chronicle*, 25 febr. 1850)

Mayhew veegt de vloer aan (*Londen Labour and the London Poor*, deel II, p. 329) met abstracte theoretici, die benauwd zijn om hun veilige kantoor te verlaten: in zijn ogen zijn dat 'dikbuikige spinnen', die niets anders voortbrengen dan 'spinneweb-theorieën'. Wetenschappelijke 'objectiviteit' is ook te bereiken door een onderzoeker die de 'opinions' van mensen bestudeert: het is een kwestie van precieze waarneming en heldere rapportage. Mayhew beschouwt zichzelf als een 'traveller in the undiscovered country of the poor' en net als antropologen vele decennia later zullen propageren, is hij erop uit om de waarheid te horen van de mensen zélf, 'from their lips'. Hij is – om het in termen van nu te zeggen – op zoek naar het *insiders' perspectief*.

Sommigen, waaronder Himmelfarb (1973: 718), hebben erop gewezen dat Mayhew helemaal niet zo origineel is als wel wordt gedacht, ook door Mayhew zelf. Al geruime tijd vóór Mayhew laat de Engelse overheid studies vervaardigen over de 'onbekende armen', de omstandigheden van huisvesting, sanitaire voorzieningen, en dergelijke. Bovendien zijn er allerlei zogeheten 'Statistical Societies' die op eigen initiatief zulk soort onderzoek verrichten. Volgens ons is zo'n relativering echter nauwelijks terzake. Waar het immers om gaat is, dat Mayhew de eerste is geweest die zó systematisch en op zo'n grote schaal getracht heeft te achterhalen wat de 'native's point of view' is. Bovendien is zijn uitgangspunt veel interessanter dan dat van de genoemde 'geleerde' rapporten. Het gaat hem niet zozeer om het bestuderen van de materiële omstandigheden *waaronder* de armen moeten leven, maar om de wijze waarop zij, desondanks, het hoofd boven water weten te houden.

Zo vraagt hij bij voorbeeld aandacht voor al die soorten van mensen die leven van wat er op straat zoal te vinden is; er bestaan *bone-grubbers*, *rag gatherers*, *rat catchers*, *sweeps*, *scavengers*, *dredgermen* en *pure-finders* (*pure* staat voor hondepoeper die deze soort van 'straatscharrelaars' verzamelen; het is een product dat bij het leerlooien gebruikt wordt). Mayhew 'ontdekt' dat de armen iets 'menselijks' hebben, dat ze een zekere vindingsrijkheid aan de dag leggen in het bij elkaar sprokkelen van hun kostje en dat ze geen amorfe massa vormen, maar een bonte wereld met vele onderlinge verschillen en een interne stratificatie. Dat is een waarlijk revolutionair inzicht. Tot v6r in de negentiende eeuw, zo zegt de historicus Gareth Stedman Jones (1917: 265), wordt armoede door de meeste geleerden en hervormers gezien als een uitingsvorm van 'demoralisering'. Vooroordelen en theorie6n nemen de plaats in van empirisch onderzoek. Mayhew weet door zijn eigen waarnemingen als g66n ander het economische gedrag van de Londense armen begrijpelijk te maken.

'All casual labour (...) is necessarily uncertain labour; and wherever uncertainty exists, there can be no foresight or pro-vidence (...). Where the means of sustenance and comfort are fixed, the human being becomes conscious of what he has to depend upon; and if he feels assured that such means will fail him in old age or sickness, and be fully impressed with the certainty of suffering from either, he will immediately proceed to make some provision against the time of adversity or infirmity. If, however, his means be uncertain – abundant at one time, and deficient at another – a spirit of speculation or gambling with the future will be induced, and the individual get to believe in "luck" and "fate" as the arbiters of his happiness rather than to look upon himself as "the architect of his fortunes" – trusting to "chance" rather than his own powers and foresight to relieve him at the hour of necessity' (*London Labour and the London Poor*, deel II, p. 325).

In Mayhew's geschriften valt stap voor stap na te gaan hoe hij tot zulke gezichtspunten komt (zie: Yeo 1971: 70). In de rubriek waarin hij antwoord geeft op ingezonden brieven van lezers – *Answers to Correspondents* – vertelt hij hoe hij al onderzoekend 'speculations' over verbanden krijgt, hoe hij daarmee terugkeert tot de sloppenwijken om daar aan een strategisch uitgezochte nieuwe verzameling mensen gerichte vragen te stellen en hoe hij dan besluit of zijn speculaties op waarheid berustten of niet. Wat Mayhew hier onder woorden brengt is een beschrijving van hoe inductief sociaal onderzoek verricht dient te worden, het is een beginselverklaring over de zin en het doel van etnografisch veldwerk. Meer dan honderd jaar later zullen Glaser en Strauss (1967) dit programma in een omslachtig betoog 'the discovery of grounded theory' noemen. Bij het ontdekken van zo'n 'gefundeerde theorie' bevelen Glaser en Strauss de vergelijking aan, iets dat Mayhew reeds opmerkelijk scherp heeft ingezien. Om de verschillen tussen armen en rijken duidelijk te maken gebruikt hij de etnologische begrippen 'nomaden' en 'sedentaire volken', zij het op een

amateuristische en aanvechtbare manier: in zijn ogen gaat het hier om mensensoorten die zowel moreel als lichamelijk principieel van elkaar verschillen. Zonder deze 'racistische' connotaties doet Mayhew's inzicht echter uitgesproken modern aan! Straatventers vergelijkt hij – op grond van hun mobiele stijl van leven – met bedoeïen of bosjesmannen. Onder hedendaagse stadsetnografen wordt van precies dezelfde interculturele vergelijking gebruik gemaakt om sociale verschijnselen en processen te verduidelijken en te verklaren. Zo vergelijkt James P. Spradley stedelijke dronkelappen en zwervers met . . . nomaden (Spradley 1970) en Jennifer James de door haar bestudeerde straathoeren met . . . jagers en verzamelaars (James 1975)!³ Net als bij Spradley en James het geval is, gebruikt Mayhew deze hulpmiddelen om duidelijk te maken dat de mensen die hij beschrijft op bepaalde manieren bezig zijn te overleven. De aanzetten tot het begrip 'survival strategy', dat in het werk van Spradley en zijn leerlingen zo'n belangrijke positie inneemt, zijn in de reportages van Mayhew duidelijk aanwezig. Hij noemt zijn informanten vaak intelligent, prijst hun vitaliteit en schrijft met nauw verholen bewondering over de wijze waarop ze zich onder benarde omstandigheden staande weten te houden. In zijn verslagen over allerlei soorten dieven en oplichters ligt de nadruk niet op enigerlei vorm van morele verontwaardiging, maar op het feit dat de betrokkenen trots zijn op hun vakmanschap en slimheid.

In haar biografie van Mayhew laat Anne Humpherys (1977) zien dat hij twee kanten aan zijn persoonlijkheid heeft. Enerzijds is hij het product van een strenge, Victoriaanse opvoeding – zijn vader is een geacht advocaat – anderzijds ontwikkelt hij zich tot een ongedisciplineerde bohémien. Vooral vanwege dit laatste is hij in staat om een voortreffelijke onderzoeksrelatie op te bouwen met zijn informanten en zich tot op zekere hoogte met hen te identificeren. Het beste bewijs daarvoor is misschien wel de manier waarop Mayhew's reportages ontvangen worden. Hierover zegt Anne Humpherys (1971: XVIII): 'Mayhew's readers responded to his reports with generous but unexpected outrage because they did indeed learn something new from Mayhew – namely, that the poor were human beings disturbingly similar to their "betters" in their thoughts, responses, and aspirations. What Thakeray found more astonishing than romances in Mayhew's articles was the individual humanity of the poor themselves, an explanation he himself touched upon when he described the misery Mayhew revealed not only as "wondrous" but also as "complicated". No nineteenth-century social investigator before Mayhew and few after him succeeded in creating the particularized reality of the lower classes so profoundly'.

De sympathie voor het standpunt van de armen leidt bij Mayhew tot een cynische kijk op de maatschappelijke ordening. 'He turned the favourite Victo-

rian shibboleth that bad morals cause poverty upside down', constateert Yeo (1972: 82). De welgestelden en vooral de weldoeners kunnen zijn achting niet wegdragen. 'It is consoling to moralise in our easy chairs, after a good dinner, and to assure ourselves that we should do differently. Self-denial is not very difficult when our stomachs are full and our backs are warm, but let us live a month of hunger and cold, and assuredly we should be as self-indulgent as they' (*London Labour and the London Poor*, deel III, p. 310). Zijn oordeel over 'ontwikkelingswerk' is vernietigend:

'Philantropists always seek to do too much, and in this is to be found the main cause of their repeated failures. The poor are expected to become angels in an instant, and the consequence is, they are merely made *hypocrites*. Moreover, no man of any independence and character will submit to be washed, and dressed, and fed like schoolboys; hence none but the worst classes come to be experimented upon. It would seem, too, that this *overweening disposition to play the part of the pedagoges* (I use the word in its literal sense) to the poor, proceeds rather from a love of power than from a sincere regard for the people. Let the rich become the advisers and assistants of the poor, giving them the benefit of their superior education and means – *but leaving the people to act for themselves* – and they will do a great good (. . .). The curfew bell, whether instituted by benevolence or tyranny, has the same degrading effect on the people – destroying their principle of self-action, without which we are all but as the beasts of the field' (*London Labour and the London Poor*, deel III, p. 432).

Filantropie is niet de oplossing voor armoede, emigratie net zo min, het gaat in de eerste plaats om een beter en regelmatig inkomen en dat kan, behalve door afschaffing van het Vrijhandelsbeginsel, vooral bereikt worden door arbeidersorganisaties. In zijn geschriften blijkt hij onder de 'reputable poor' in feite diegenen te verstaan, die zijn georganiseerd in vakverenigingen! (zie voor een uitvoeriger behandeling van deze elementen in Mayhew's werk ook Jones 1971: 262, 263; 266, 267; 341-343).⁴

Onderzoeksmethoden

Allen die kennis nemen van Mayhew's werk zijn het erover eens, dat hij een geniale interviewer moet zijn geweest en een meester in het vervaardigen van levensgeschiedenissen. Aanvankelijk benadert hij de onderzochten in hun natuurlijke omgeving door ze thuis op te zoeken en te ondervragen. Later bestelt hij ze op zijn kantoor. Onmiddellijk na het vraaggesprek dicteert hij het resultaat aan een stenograaf, die de bijeenkomst ook heeft bijgewoond; een 19e eeuwse voorloper van de bandrecorder. Hij weet mensen op hun gemak te stellen en hun vertrouwen te winnen. Hij merkt op hoe hij vaak in eerste instantie wordt aangezien voor een belastinggaarder of één of andere controleur in overheidsdienst en beschrijft hoe hij dit wantrouwen tracht weg te nemen. Op

een gegeven ogenblik organiseert hij zelfs omvangrijke 'groepsinterviews'. De hervormer Charles Kingsley, die zijn bekende boek *Cheap Clothes and Nasty* samenstelde door het aaneenrijgen van passages uit Mayhew's reportages, is daar getuige van geweest:

'You are always calling out for facts, and have a firm belief in salvation by statistics. Listen to a few.

The Metropolitan Commissioner of the *Morning Chronicle* called two meetings of the Working Tailors, one in Shadwell, and the other at the Hanover-Square Rooms, in order to ascertain their condition from their own lips. Both meetings were crowded. At the Hanover-Square Rooms there were more than one thousand men; they were altogether unanimous in their descriptions of the misery and slavery which they endured (...)

(Charles Kingsley, *Cheap Clothes and Nasty*, 1850)

Over één zo'n groepsbijeenkomst meldt Yeo (1972: 63) de volgende anecdote, die een mooie illustratie biedt van Mayhew's werkwijze.

In januari 1850 belegt Mayhew een samenkomst van jeugdige dieven, hij is dan bezig met zijn onderzoek naar 'those who won't work'. De jongens leggen een baldadige eensgezindheid aan de dag en het kost moeite de vergadering ordelijk te doen verlopen. Mayhew verzint een list om hun vertrouwen te winnen en de overeenkomst met wat er zich tussen Mr. Brownlow en Oliver Twist afspeelt in het beroemde boek van Dickens, lijkt ons te groot om op toeval te kunnen berusten. Mayhew verklaart dat hij nog nooit door een dief bedrogen is en wendt zich tot één van de aanwezigen, iemand die reeds 26 maal in de gevangenis heeft gezeten, met het verzoek om buiten even een *sovereign* voor hem te wisselen. Hij belooft niets te zullen doen als de jongen niet terugkeert.

De zaal wacht in angstige spanning af, hun eergevoel staat op het spel. Na een minuut of wat gaat er een gejuich op, de knaap is terug met zijn wisselgeld. Hierna is de bijeenkomst hanteerbaar en verscheidene boefjes bieden aan hun levensverhaal te vertellen.

Bij zulk materiaal dat voortkomt uit vrije interviews, wordt tegenwoordig een aantal vragen gesteld: in hoeverre is het betrouwbaar? zijn de getuigenissen van de informanten representatief voor een grotere categorie mensen? gaat de onderzoeker voldoende systematisch te werk? Mayhew's huidige critici zijn er slecht over te spreken. Harrison wijst erop dat Mayhew werkt zonder probleemstelling en niet eens beschikt over een gestandaardiseerde vragenlijst (Harrison 1967). Zijn statistieken wemelen van de (reken-)fouten en hij is zo zorgeloos, dat zulke fouten in volgende drukken niet worden verbeterd. Himmelfarb (1973) meent dat Mayhew's studies niet over 'de' armen gaan, maar slechts over enkele kleine groepjes. De grootste categorieën onder de armen, huispersoneel, bouwvakkers, ontsnappen aan zijn aandacht. Smith (1979) heeft – ondanks Mayhew's voorzorgen om zijn informanten steeds anoniem op te voeren – achteraf één

onderzochte kunnen identificeren. Dit is een zekere 'D', die ooit als strafgevangene naar Australië is verbannen, maar die is teruggekeerd en dan Mayhew vertelt over de verschrikkingen van zijn levenslot. Uit allerlei officiële stukken – passagierslijsten van schepen die op Australië varen – maakt Smith op dat 'D' in werkelijkheid David Evans moet zijn geweest. Smith weegt het vraaggesprek van Mayhew af tegen wat er uit het omvangrijke strafregister van Evans bekend is en wat nu bekend is over zulke transporten van gevangenen. De conclusie is pijnlijk: het verhaal van 'D' bevat tal van onzorgvuldigheden, die voorkomen hadden kunnen worden als Mayhew naar behoren één en ander zou hebben gecontroleerd. Misschien hebben deze critici wel een beetje gelijk, thans geredeneerd vanuit de *huidige* methodologische eisen van de sociale wetenschap. Mayhew is zich van dit soort problemen echter wel degelijk bewust en hij tracht ze ook onder de knie te krijgen. 'I would rather have persued some more systematic plan in my inquiries (. . .) but in the present state of ignorance as to the general occupation of the poor, system is impossible. I am not able to generalize, not being acquainted with the particulars (. . .) for each day's investigation brings me incidentally into contact with a means of living utterly unknown among the well-fed portion of society' (*Morning Chronicle*, 26 oktober 1849). We vinden het voor Mayhew pleiten dat hij zich door deze moeilijkheden niet heeft laten neerdrukken, dat hij niet als een 'dikbuikige spin' achter zijn bureau is blijven zitten filosoferen, maar de straat opgetrokken is om er het beste van te maken. Zijn nieuwsgierigheid is blijkbaar groter dan zijn zorg of zijn vragenlijstje wel compleet is. Hij is een explorerend onderzoeker, zijn improviserende aanpak lijkt sprekend op die van vele hedendaagse etnografen (zie bij voorbeeld Riemer's uiteenzettingen over 'opportunistic research'; Riemer 1977). Mayhew ontdekt in 'het land der armen' steeds nieuwe paden en zijpaden en hij kan het niet laten ze allemaal haastig in te schieten. Als hij zijn oog eenmaal heeft laten vallen op een bepaald beroep, gaat hij overigens planmatig genoeg aan het werk. Hij raadpleegt alle beschikbare cijfers, zoekt vervolgens een paar 'sleutelinformanten' (of, zoals Mayhew zegt: 'gentlemen acquainted with the trade') en benadert op hun aanraden enkele arbeiders die geacht kunnen worden hem redelijk inzicht te bieden in hun bezigheden. Zo daalt hij via een 'grapevine sample', zoals wij tegenwoordig zouden zeggen, omlaag tot de armsten der armen. Hij is niet op zoek naar 'extreme cases', zoals hij zelf aangeeft, maar naar 'ordinary cases'. Zo'n wijze van werken levert geen 'representatieve steekproeven' op, dat is wel zeker, maar biedt de onderzoeker wél de vrijheid om zijn creativiteit naar eigen inzichten te ontplooien.⁵

Hedendaagse critici hebben Mayhew's tekort aan systematiek, onnauwkeurigheid en grilligheid aan verschillende oorzaken toegeschreven. Pritchett (1966) spreekt over het 'ongedisciplineerde karakter' van Mayhew. Harrison (1967) wijst – niet ten onrechte – op de eisen die kenmerkend zijn voor de

journalistiek; er is sprake van onwrikbare *deadlines*, het verslag moet nu eenmaal op een vastgestelde tijd de krant in. Toch steekt Mayhew's werk met kop en schouders uit boven wat er gewoonlijk onder journalistiek wordt verstaan, namelijk 'oppervlakkig haastwerk'. Mayhew is niet slechts te beschouwen als een pionier op het gebied van de etnografie, maar zeker ook als een pionier op het terrein van de geschiedenis van het gewone volk.

Boeiender dan de opmerkingen van critici is hetgeen Mayhew zélf vindt van zijn onorthodoxe werkwijze. Hij beschrijft zichzelf als iemand die een onbekende wereld binnentreedt. Daarbij is geen plaats voor het krampachtig vasthouden aan een rigide en gedetailleerd onderzoeksplan. De onderzoeker dient al doende zijn eigen aanpak te ontwikkelen. Mayhew's werk vormt een indrukwekkende getuigenis van deze opvatting. Het lijkt ons minder typerend voor de individuele psychologie van de auteur of voor de specifieke eisen van zijn beroep – in de onderzoekstechnische handleidingen van etnografen valt vandaag de dag precies zo'n geestesgesteldheid aan te treffen. Etnografie is een ingewikkeld proces en iedere etnograaf is in laatste instantie zijn eigen methodoloog. Dat Henry Mayhew niet alleen zijn eigen methodoloog is, maar ook nog op eigen houtje de beginselen van de etnografie uitvindt, stempelt hem tot een briljant pionier van de sociale wetenschappen.

Noten

1. Dat er tussen Henry Mayhew en Charles Dickens grote verwantschap moet hebben bestaan blijkt onder meer uit de treffend overeenkomstige manier waarop ze bepaalde verschijnselen en situaties hebben beschreven. Dat geldt ook voor Jacob's Island. Toch is er juist hier een opmerkelijk verschil tussen beiden. Mayhew's beschrijving geeft blijk van een aanzienlijk scherper sociologisch inzicht dan Dickens. Hij laat er geen twijfel over bestaan dat de ellendige toestanden op Jacob's Island voor een deel te maken hebben met sociale verhoudingen: 'Out of these wretches' health, comfort, and even lives, small capitalists reap a petty independence; and until the poor are rescued from the fangs of such mercenaries, there is but little hope either for their physical or moral welfare'. Uit Dickens' beschrijving van hetzelfde gebied – ruim tien jaar eerder – spreekt veel meer de 'tijdgeest', namelijk dat het een plaats is waar ongere, misdadige elementen zich alleen op hun gemak voelen: 'The houses have no owners; they are broken open, and entered upon by those who have the courage; and there they live, and there they die. They must have powerful motives for a secret residence, or be reduced to a destitute condition indeed, who seek a refuge in Jacob's Island'. Jones (1971: 179, 180) wijst erop, dat gebieden als deze voor veel romanschrijvers de ideale locatie vormen voor 'griezelverhalen': 'Beneath the romantic trappings lay the fear of a hardened semi-criminal race of outlaws, safe from public interference within ancient citadels of crime and vice'. In de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw zijn het juist deze oorden die – in het kader van ingrijpende saneringsplannen – het eerst tegen de grond gaan; Jacob's Island gaat dan ook plat.

2. In sommige kringen leeft het werk van Mayhew nog wél voort. Nog in de jaren zeventig van de vorige eeuw staat *London Labour and the London Poor* op het lijstje van

verplichte literatuur voor de leden en belangstellenden van de *Charity Organisation Society* (COS). De COS is een van de meest invloedrijke hervormingsverenigingen in Engeland. Opmerkelijk is dat de aanbevolen passages uit Mayhew's werk betrekking hebben op uiteenzettingen over het bedrog en de oplichterspractijken van bedelaars en zwervers, niet over achtergronden en aard van de armoede! (zie Jones 1971: p. 10, noot 33).

3. In allerlei opzichten geeft Mayhew er blijk van een kind van zijn tijd te zijn. Anne Humpherys (1971 en 1977) wijst daar uitvoerig op. Een voorbeeld daarvan is de manier waarop Mayhew de door hem onderzochte armen rangschikt en indeelt. Hij doet dit duidelijk naar analogie met de biologie, een wetenschap die in zijn tijd veel prestige geniet. Hij streeft naar een 'correct grouping of objects into genera, and species, orders and varieties' *London Labour and the London Poor*, deel III, p. 4). De ondertitel van zijn hoofdwerk luidt als volgt: 'cyclopedia of the conditions and earnings of those that will work, those that cannot work, and those that will not work'. Het is een degelijke, Victoriaanse indeling, die in de inleiding van deel IV, tot in de kleinste finesses nader gespecificeerd en gedifferentieerd wordt. Mayhew doet dit overigens mede om een interessante reden: zijn indeling dient realistischer te zijn dan die wordt gehanteerd bij de volkstelling van 1851. Deze vindt hij werkelijkheidsvreemd, zijn 'street-folk' kunnen bij voorbeeld nergens worden ondergebracht: bestaan deze mensen dan ook niet? We stuiten hier op nóg een overeenkomst met moderne etnografen: wie langdurig en intensief onderzoek heeft gedaan onder bepaalde mensen heeft dikwijls goede redenen om zich vrolijk – of woedend – te maken over de geringe validiteit van volkstellingen en enquête-onderzoek (een mooi voorbeeld is te vinden in Bleek 1977).

4. Er is in dit verband wel opgemerkt, dat Mayhew aldus eigenlijk reeds het bestaan van een 'culture of poverty' heeft gesignaleerd. Sommigen prijzen hem hiervoor (Briggs 1966; Rosenberg 1968, noemt *London Labour and the London Poor* zelfs 'the classical study of the culture of poverty'). Himmelfarb (1971, 1973) daarentegen, lijkt het hem postuum bijna kwalijk te nemen: Mayhew zou een voorstelling van zaken geven als zouden alle Londense armen onverbeterlijke paupers zijn. Het gaat Mayhew echter uitdrukkelijk niet om 'culture of poverty' in de zin zoals Oscar Lewis (1966) bedoelt. Bij Mayhew ontbreekt volledig de fatalistische notie die zo kenmerkend is voor dit begrip. Integendeel, zijn positie komt veel meer overeen met die van de bestrijders van het begrip (Valentine 1968; Leacock 1971; Womack 1977). Dat sociaal historici dit nogal fundamentele punt over het hoofd hebben gezien is tekenend voor hun onbekendheid met de vakliteratuur terzake.

5. Op de kritiek inzake Mayhew's 'methoden en technieken' is van alles af te dingen. Hij mag dan niet gewerkt hebben met wat heden ten dage doorgaat als een wetenschappelijk verantwoorde vragenlijst, wél maakt hij gebruik van een min of meer vaste 'topic list'. De kwestie van de betrouwbaarheid tracht hij op een originele – en moedige – manier op te lossen door lezers uit te nodigen hem te corrigeren als ze hem op fouten betrapten. Er worden inderdaad heel wat ingezonden brieven naar de krant gestuurd, maar de meeste zijn instemmend als het gaat om zijn feitenmateriaal. Een veel belangrijker gemis is, dat Mayhew nooit de moeite neemt om de vragen te vermelden die hij stelt. De lezer moet uit de antwoorden maar zo'n beetje afleiden wat de bedoeling is geweest. Mayhew's aantekeningen zijn niet teruggevonden. De methodologische kritiek op Mayhew is, voor zover we kunnen zien, strikt formalistisch van aard. Er spreekt weinig begrip uit voor het ambacht van de sociale beschrijving of dat van de journalistiek; historici zouden beter mogen beseffen dat etnografisch veldwerk een vak apart is en geheel andere eisen stelt dan wat zij zich van 'sociologisch onderzoek' voorstellen: enquête-sociologie of enige andere benadering, die bedoeld is om hypothesen te toetsen. Vergelijk bij voorbeeld de volgende opmerkingen van Michael Agar (1980: 69, 70) over het karakter van etnografisch onder-

zoek: 'It's not necessarily that ethnographers don't want to test hypotheses. It's just that if they do, the variables and operationalizations and sample specifications must grow from an understanding of the group rather than from being hammered on top of it no matter how poor the fit. You can't specify the questions you're going to ask when you move into the community; you don't know how to ask questions yet. You can't define a sample; you don't know that the range of social types is and which ones are relevant to the topics you're interested in'. De auteur wijst erop, dat etnografen bij het duidelijk maken van wat ze eigenlijk doen dikwijls gebruik maken van termen als 'kind' en 'student'; daarmee wordt het volgende uitgedrukt: 'They need to be taught – both will look to established members of a group for instruction, guidance, and evaluation of their performance'.

Literatuur

- Agar, Michael H., *The Professional Stranger. An Informal Introduction to Ethnography*. New York, etc (Academic Press) 1980.
- Bleek, Wolf, 'De vos bij de kraanvogel – Enquête en participerende observatie in Ghana'. In: *Anders bekeken. Wet en werkelijkheid in sociaal onderzoek*, onder red. van Lodewijk Brunt. Meppel. Amsterdam (Boompers/Intermediair) 1977: 144-163.
- Briggs, Asa, The Culture of Poverty in 19th Century London. *The American Scientist*. 1966 (July): 123-6.
- Glaser, B. G. en A. L. Strauss, *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York (Aldine Publ.) 1967.
- Harrison, B., London's Lower Depths. *New Society*. 266 (1967): 638-9.
- Himmelfarb, Gertrude, Mayhew's Poor: A Problem of Identity. *Victorian Studies*. XIV. 3. 1971: 307-20.
- Himmelfarb, Gertrude, 'The Culture of Poverty'. In: *The Victorian City. Images and Realities*, eds. H. J. Dyos and M. Wolff. London (Routledge & Kegan Paul) 1973 (Vol. II): 707-736.
- Humpherys, Anne, 'Introduction'. In: *Voices of the Poor*, ed. Anne Humpherys. London (Frank Cass) 1971: IX-XX.
- Humpherys, Anne, *Travels into the Poor Man's Country. The Work of Henry Mayhew*. Athens (The University of Georgia Press) 1977.
- James, J., Mobility as an Adaptive Strategy. *Urban Anthropology*, Vol. 4, No. 4 (1975): 349-364.
- Jones, Gareth Stedman, *Outcast London. A Study in the Relationship between Classes in Victorian Society*. London (Oxford University Press) 1971.
- Leacock, E. B., ed., *The Culture of Poverty. A Critique*. New York (Simon & Schuster) 1971.
- Lewis, O., *La Vida. A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty. San Juan and New York*. London (Panther: Secker & Warburg) 1966.
- Pritchett, V. S., True to Life: Review of 'Selections from the London Labour and the London Poor'. *New York Review of Books*, March (1966).
- Riemer, J. W., Varieties of Opportunistic Research. *Urban Life*, 5, 4, 1977: 467-478.
- Rosenberg, John D., 'Introduction to the Dover Edition'. In: *London Labour and the London Poor*, Henry Mayhew. New York (Dover Publications) 1968. In vier delen. Oorspronkelijke uitgave: London (Griffin, Bohn, and Comp.) 1861-1862.
- Smith, F. B., Mayhew's Convict. *Victorian Studies*, 22, 4, 1979: 431-448.
- Spradley, James P., *You Owe Yourself a Drunk. An Ethnography of Urban Nomads*.

- Boston (Little and Brown) 1970.
- Thompson, E. P., The Political Education of Henry Mayhew. *Victorian Studies*, X, 11, 1967: 41-62.
- Valentine, Ch. A., *Culture and Poverty*. Chicago & London (University of Chicago Press) 1968.
- Womack, J. Jr., An American in Cuba. *New York Review of Books*, August 1977.
- Yeo, Eileen and E. P. Thompson. *The Unknown Mayhew*. London (Merlin Press) 1971.

Sigmund Freud

**Analyse van de
fobie van een
vijfjarige jongen
(De kleine Hans)**

Ziektegeschiedenissen 1,
f 39,25

**Fragment van de
analyse van een
geval van histerie
(Dora), etc.**

Ziektegeschiedenissen 2,
f 39,90

**Uit de geschiedenis van een
kinderneurose (De Wolfenman)**

Ziektegeschiedenissen 3,
f 36,50

Het derde deel in de Nederlandse editie van Sigmund Freuds werken is zojuist verschenen. Voor Freud was de ziektegeschiedenis van de Wolfenman van bijzonder belang, omdat ze hem klemmende bewijzen leverde voor zijn kritiek op de opvattingen van Adler en Jung met betrekking tot de infantiele seksualiteit en zijn opvattingen over bisexualiteit erdoor werden bevestigd. „De Wolfenman” is klassiek geworden als verslag van een psychoanalytische behandeling.